

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитоновой, О. Харитоновой, І. Давидовой, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія *I* за заг. ред. професорів: Є. Харитоновой, О. Харитоновой, І. Давидовой, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив.	5
Інтродукція. Цивілістичні школи перед викликами часу (Харитонов Є., Харитонova О., Давидова І., Сафончик О.).	7
Розділ 1. Гібридна війна як виклик людині, суспільству і праву (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	40
Розділ 2. Людиноцентрична школа цивілістики в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	94
Розділ 3. Проблеми дихотомії цивільно-правового методу під час війни (Євген Харитонов)	119
Розділ 4. Проблеми спеціальних методів цивільно-правового регулювання в умовах війни (Богдан Фасій).	154
Розділ 5. Окремі аспекти функціонального виміру цивільного права та приватного права в сучасному суспільстві (Микола Матійко)	182
Розділ 6. Право власності релігійних організацій (Юлія Кривенко).	222
Розділ 7. Конвалідація недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні» в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Микола Білошкурський).	257
Розділ 8. Права інтелектуальної власності в умовах гібридної війни (Олена Харитонova, Іван Мартинюк)	283
Розділ 9. Збалансування інтересів боржників та кредиторів у договірних відносинах в умовах воєнного стану (Неллі Голубєва)	311
Розділ 10. Договори психологічної допомоги в умовах гібридної війни (Олена Адамова).	340
Розділ 11. Порушення права на здоров'я як інструмент гібридної війни (Юлія Маршук)	373

Розділ 5

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ВИМІРУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

DOI 10.32837/11300.29648

Микола Матійко

кандидат юридичних наук, доцент

В юридичній літературі зверталася увага на те, що «питання про сутність права та його призначення в житті суспільства безпосередньо пов'язане з його функціями»¹. При цьому також висловлювалася позиція, що «не можна механічно пов'язувати функції і сутність права, адже настільки явище завжди містить момент незалежності від сутності, так і функція права має певну ступінь незалежності від його сутності»².

При дослідженні функціонального виміру цивільного права та приватного права виправданим буде звернення до розуміння функціональних аспектів відповідних явищ в працях представників різних наукових сфер, оскільки термін «функція» має багато значень і не є власне юридичним поняттям. Під функцією може розумітися «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін», «робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось», «призначення, роль чого-небудь», «специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин», «величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу)»³.

¹ Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 6. С. 3.

² Веркалець І. Д. Юридичне закріплення та реалізація функцій права у контексті загального рівня правосвідомості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. С. 108.

³ Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. Стор. 653.

При тому що, слово «функція», вперше було використано німецьким математиком Г. Лейбніцем у 1673 р. в листі до Гюйгенса (під функцією він розумів відрізок, довжина якого змінюється за якимось певним законом), на ідеї функціональних залежностей люди звертали увагу ще забагато часу до того. Зазначене знаходить свій прояв в перших математично виражених співвідношеннях між величинами, у правилах здійснення дій над числами, формулах для знаходження параметрів геометричних фігур. Так, те, що площа кола є функцією від його радіуса, нехай і несвідомо було встановлено вавилонськими вченими ще чотири-п'ять тисяч років тому. «Прикладами табличного задання функції можуть служити астрономічні таблиці вавилонян, стародавніх греків та індійців, а прикладами словесного задання функції – теорема про сталість відношення площ кола і квадрата на його діаметрі або античні визначення конічних перерізів, причому самі ці криві виступали як геометричні образи відповідної залежності»¹.

В XVII столітті французькі вчені Франсуа Вієт і Рене Декарт розробили єдину буквенну математичну символіку, яка незабаром отримала загальне визнання. Введено було єдине позначення, а під кожною буквою стало можливим розуміти не тільки конкретні дані, але і багато інших, в математику прийшла ідея змінних. З'явилася можливість записувати загальні формули. В роботах Рене Декарта і П'єра Ферма з'явилося чітке уявлення змінної величини і прямокутної системи координат. У своїй праці «Геометрія» (праця опублікована в Лейдені (Голландія) в 1637 році, як третій додаток до філософського трактату Рене Декарта «Міркування про метод») Рене Декарт розумів функції, як зміну ординати точки залежно від зміни її абсциси. Згодом розуміння функції стало наближуватися до аналітичного виразу – формули. У 1671 році Ісаак Ньютон під функцією став розуміти змінну величину, яка змінюється з часом (Ісаак Ньютон називав її «флюент»). Готфрід Вільгельм Лейбніц починаючи з 1698 ввів також терміни «змінна» і «константа». В зазначених працях поняття функції носило, по суті, інтуїтивний характер і було пов'язане або з геометричними, або з механічними уявленнями:

¹ Хом'юк І. В., Пішовенко В. В. Історія розвитку поняття «функція». *Математика у технічному університеті XXI сторіччя: Збірник наукових праць за матеріалами дистанційної всеукраїнської наукової конференції*, 2017 р. С. 78.

ординати точок кривих – функція від абсцис; шлях і швидкість – функція від часу і т. п.

Науковці послідовно досліджували величини і робили висновки про сталі та змінні величини. В 1718 році швейцарський математик Йоганн Бернуллі визначив функцію як величину, складену із змінної та постійної, чим започаткував підхід до розуміння функції як формули, яка зв'язує одну змінну з іншою та поклавши основу аналітичної точки зору на поняття функції. Визначення функції з цієї точки зору зробив вже учень Йоганна Бернуллі Леонард Ейлер у 1755 році. Щодо його визначення функції, коли деякі кількості залежать один від одного таким чином, що при зміні останніх і самі вони піддаються зміні, то перші називають функцією других.

У 1837 році Йоганн Петер Густав Лежен-Діріхле визначив функцію, як дві змінні величини x і y , зв'язані функціонально залежністю, якщо кожному значенню, якого може набувати x , відповідає одне і лише одне значення y . Зазначене визначення функції стало класичним, на ньому ґрунтувався подальший розвиток математики в XIX столітті. При цьому вже з самого початку 20 століття щодо зазначеного визначення частиною математиків стали висловлюватися деякі сумніви.

Після вихода робіт розробника теорії множин Георга Кантора було сформульовано сучасне поняття функції з довільними областями означення і значень.

Потреба розширення поняття функції актуалізувалася роботою 1930 року «Основи квантової механіки» англійського фізика Поля Дірака. Ним була введена так звана дельта- функція, яка виходила за рамки класичного визначення функції. В 30-40-х роках XX століття вийшли наукові праці вчених, в яких невідомими вважалися не функції точки, а «функції області», що краще відповідає фізичній сутності явищ (прикладом тут може бути практична неможливість визначення температури тіла в точці, в той час як температура в деякій області тіла має конкретний фізичний зміст). В загальному вигляді поняття узагальненої функції було введено французом Лораном Шварцем. У зв'язку із необхідністю розв'язання завдань фізики науковцями також розглядалася узагальнена функція, яка охоплює і дельта-функцію.

До поняття функції математика прийшла, відштовхуючись від задач математики, рішенню яких суттєво допомогло відкриття ін-

тегрального і диференціального числення, одним з головних понять яких вважалося поняття функції. В подальшому поняття функції набуло статусу одного із головних понять математичного аналізу.

Мартін Манер і Маріо Бунге виділяють декілька розумінь поняття функції у біології. У першому розумінні під «функцією» розуміється певний набір власних внутрішніх активностей біологічної системи, таких як скорочення, коливання, всмоктування, розщеплення і т.п. При цьому такі активності організму (або органу) можуть мати видові та специфічні індивідуальні параметри. Якщо живе живе, воно функціонує, у ньому відбуваються якісь зміни. Прикладом такого функціонування можуть служити біохімічні реакції в печінці.

Тканини, органи, організми в біології можуть існувати як частини деякої ширшої біологічної цілісності: організму, системи «організм-середовище», популяції, при цьому взаємодіють частина і ціле. По відношенню до змін, що відбуваються в самій частині, така взаємодія є такою, що здійснюється зовні. Якщо при цьому можливо виділити повторювану спрямованість, при якій слідом за змінами частини змінюється ціле, то така взаємодія можуть називати зовнішньою активністю частини або її роллю. Роль – це сукупність дій, які характеризують спосіб поведінки частини у складі цілого. Роль охоплює всі зміни, вироблені частиною, і не обов'язково відповідає критерію корисності, отже, роль може бути як корисною, так і шкідливою. В науці також зверталась увага на необхідність відрізнати реальні функції від супутніх дій носія.

У біології внутрішні та зовнішні активності, як правило, взаємодіють і становлять необхідну єдність. Коли кажуть, що кінцівки функціонують нормально, мають на увазі не лише фізіологічну активність м'язів, а й здатність переміщення у просторі. Така функція підсистеми може бути корисною, шкідливою або нейтральною. Виходячи з термінології Мартіна Манера і Маріо Бунге корисні функції підсистем в біології називають оптативними¹.

Зазначене вище безумовно має вплив і на методологію соціальних наук. Соціальні науки часто зверталися і звертаються до поняття функції, доволі часто складаючи в розуміння останнього смисли, що корелюють із зазначеними вище. Соціальні інститути виконують свої

¹ Martin Mahner & Mario Bunge Function and functionalism: a synthetic perspective. *Philosophy of Science*. 2001. № 68. P. 75-94.

функції і ролі, при цьому виконання цих функцій залежить від стану взаємодій усередині структури соціального інституту. Конкуренція всередині структурного підрозділу підприємства та роль цього підрозділу у виробництві утворюють один з тих типів єдності, які були розглянуті вище. Ця конкуренція може перерости в сварки, і тоді ефективність роботи цього структурного підрозділу падає. Таким чином зміни можуть бути як вдалимими так і невдалимими.

Доволі розгорнуто функціональний підхід в своїх працях реалізовував німецький філософ Ернест Кассіер, який розробив теорії людини, згідно з якою ключем до природи людини є символ, а саме здатність людини символізувати навколишню дійсність. Ним також була розроблена теорія понять, або «функцій». Основною базою його антропологічних ідей була філософія Іммануїла Канта, який намагався знайти апріорні універсалії людського буття. Таким чином відбулася спроба побудови теорії пізнання на основі функціонального підходу, що великою мірою вплинуло на філософські уявлення про функцію.

Ернест Кассіер, досліджуючи основні питаннями кантівської філософської системи, виявив природничо-наукову понятійну універсалію, а саме функцію та спробував застосувати її як функціональну універсалію і до понять культури, де природно-наукова універсалія – «функція» постає вже як культурна універсалія – «символ». Поняття знака-символу, запропоноване Ернестом Кассієром, виступає виключно у функціональній якості як посередник в актах мислення. При цьому символ є ключем до природи людини, що робить можливим функціональне розуміння сутності людини. Поняття, образи, мова тут є функціями, що конструюють предмети через відносини. А суб'єкт, що пізнає, згідно Ернесту Касієру спирається на в тій чи іншій мірі оформлений досвід.

Таким чином Ернест Кассієр в якості літер кантівської «граматики буття» запропонував символи, визначаючи їх як функції. При цьому така символічна характеристика людини, будучи функціональною, має можливість об'єднувати в собі багато характеристик, які є зосередженням на різних аспектах існування людини. Пріоритетом досліджень Ернеста Кассієра була конструктивна активність розуму і функціональний принцип людського існування, а не субстанційний. В поняття «функції» тут вкладалися лише певна процесуальність, ча-

сто навіть безвідносна цілі (на відміну від поняття «субстанції», що означає щось стійке, незмінне і доцільне).

В роботах Ернеста Кассіра не розділяються таке символічне поняття, як «фікція» («хибне припущення») і, власне, «символ» (визначений як «функція»). Поняття «символу» як функції мислення в працях Ернеста Кассіра є загальним і для фікційних позначень, і для істинних.

В соціології основні ідеї функціоналізму були сформульовані одним з основоположників соціологічної науки Гербертом Спенсером. В його працях був введений в обіг терміни «соціальна функція».

Гербертом Спенсером допускається аналогія між суспільством і живим організмом. При цьому серед схожих ознак цих феноменів виділяється те, що диференціація структури й у суспільстві, й у організмі супроводжується диференціацією їх функцій, те, що суспільний поділ праці частково подібний до спеціалізації органічних функцій, те, що в обох випадках існує органічна взаємозалежність частин та жодна з них неспроможна нормально функціонувати без функціонування інших, те, що і там і тут для життя цілого необхідна підтримка певних функцій, а не вічне життя виконуючих їх одиниць, те, що люди в соціальних інститутах змінюють один одного подібно до того, як оновлюються клітини в органах живого тіла, те, що, після смерті живого організму, так само як і після загибелі суспільства, окремі частини продовжують функціонувати протягом деякого часу.

Зазначена аналогія між суспільством та організмом дозволила скласти уявлення про структуру суспільства, його розвиток і функції. За зазначеною аналогією Гербертом Спенсером у суспільстві було виділено три основні підсистеми: виробничу, розподільчу і регулятивну. Функціоналізм Герберта Спенсера втілювався в розгляді суспільства як складної системи, де кожен елемент виконує лише йому властиві функції. На думку вченого, щоб отримати цілісне уявлення про суть суспільства, потрібно аналізувати взаємодію всередині і між цими елементами, досліджувати функції, які вони виконують.

Під «функцією» Герберт Спенсер розуміє те, що частина слугує цілому. Частини соціальної системи можуть бути визначені лише на основі виконуваних ними функцій. Вчений розглядає функції, наприклад, як «види діяльності», «потреби», «закони правильного життя». При цьому складність є у визначенні ступеня функціональності ок-

ремих процесів. Пояснення функціональної корисності у Герберта Спенсера пов'язане з аналізом соціального організму, що передбачає дослідження того, як його частини задовольняють потребу у виживанні та збереженні цілого.

Разом із зростанням суспільства неминуче ускладнюється його структура, суспільство стає більш різномірним. З ускладненням структури та збільшенням різномірності у кожного елемента простежується тенденція до спеціалізації на якійсь одній функції або групі подібних функцій. Сукупність елементів соціального організму, які реалізують різні функції, Герберт Спенсер визначає як структуру, що являє собою у соціальному організмі ідеалізований об'єкт, результат соціального конструювання дійсності. На думку Герберта Спенсера найсильніші функціональні контрасти надають початок найсильнішим структурним відмінностям, а зі зростанням ступеня диференціації функцій зростає ступінь їх життєвості. На думку вченого особливості суспільства, побудованого за типом біологічного організму, визначаються особливостями індивідів, при цьому існує відповідність між діяльністю суспільства і діяльністю людей. При цьому соціальні інститути пояснюються не через індивідуальні мотиви та цілі, а через їх функції в системі; пояснення фактів індивідуального та інституційного рівня відбувається шляхом встановлення місця та наслідків (тобто функцій) фактів для більш великих соціальних структур, в які вони входять. Соціальними одиницями є не організми, а відносини між функціональними складовими цілого. Функціональність досліджується з огляду на те, яким індивідуальним і груповим інтересам слугує норма дії, звичай чи соціальний інститут. Функції розглядаються Гербертом Спенсером як несхожі по відношенню один до одного та до цілого дії несхожих частин цілого. При функціональному аналізі вчений намагався виділити з великої кількості дій індивідів ті, які мали б функціональні або адаптивні властивості. При цьому поняття «функція» та «адаптація» у Герберта Спенсера частково збігаються (поняття «функція» пов'язане з аналогією соціального та біологічного організму, а поняття «адаптація» пов'язане із залежністю від середовища та з ідеєю конкуренції).

Разом з тим Гербертом Спенсером зверталася увага на те, що при дослідженні функціонування інституту обов'язково слід враховувати специфіку його походження та розвитку. Суспільство є

системою соціальних інститутів. Кожен соціальний інститут спеціалізується на ряді функцій і залежить від інших інститутів суспільства. При цьому кожен соціальний інститут виконує лише йому властиві специфічні функції, всі інститути пов'язані між собою, тому порушення в роботі одного соціального інституту буде впливати на функціонування інших соціальних інститутів. Якщо з якоїсь причини один соціальний інститут бере на себе функції інших соціальних інститутів, то вся система може втратити рівновагу та замість розвитку соціальної системи зазначені процеси можуть призводити до її деградації. До того на думку Герберта Спенсера рівновага між внутрішніми і зовнішніми силами встановлюється при досягненні такого стану людської природи та спільної організації, коли окрема особистість має тільки такі бажання, які вона може задовольнити, не виходячи з особистої сфери своїх дій, а суспільство накладає на особистість лише такі обмеження, яким вона сама добровільно підкоряється.

На думку Герберта Спенсера розширення державою сфери своєї влади перешкоджає адаптації суспільства до середовища та виконання ним власних функцій. Члени суспільства повинні мати можливість реалізовувати власні інтереси, не порушуючи при цьому права інших членів суспільства у досягненні аналогічних цілей. Держава не повинна втручатися у зазначені процеси. Герберт Спенсер вважав, що держава послаблює суспільство, якщо забирає щось в одних на користь інших. При цьому держава втручається в адаптацію індивідів і служить регресивною силою.

Наукові праці Герберта Спенсера про функціонування суспільства стали базисом функціональної теорії суспільства, яка сформувалася наприкінці XIX – початку XX ст.. Герберт Спенсер та Еміль Дюркгейм заклали основи структурно-функціональної школи, яка в середині XX століття стала однією з провідних соціологічних шкіл.

На думку Еміля Дюркгейма мета соціології не зводиться лише до опису та впорядкування соціальних фактів, в процесі пояснення соціального явища науковцю потрібно окремо дослідити реальну причину його виникнення, і функцію, яка ним виконується. Дюркгейм визначив соціологію як науку про інститути, їх генезу та функціонування. Дюркгейм поєднуючи уявлення про суспільство як інтегроване ціле і ідею специфічності соціального організму, головною метою

пізнання в соціології вважав дослідження соціальної функції, чи соціальної ролі аналізованого явища.

Ще одним з відомих представників структурно-функціонального аналізу у теоретичній соціології XX століття був засновник теорії соціальної системи та теорії соціальної дії Толкотт Парсонс. У функціоналістській соціології Толкотта Парсонса «здійснюється спроба не розв'язати, а примирити суперечності, що мають місце між уявленнями про структури, які об'єктивно визначають поведінку людей, та дії, в яких виявляється вольова (суб'єктивна) складова соціальних процесів... Після Т. Парсонса стало можливо говорити про специфічний функціоналістський стиль соціологічного мислення... Символізація логічного в творах Парсонса спрямована на те, щоб задавати в логічне не властиві йому функції. Таких соціально визначених функцій може бути принаймні три: одна, як вже було сказано, основна функція трансформації логічного в прагматичне і декілька похідних від неї, розташованих в ієрархічному порядку: 1) функція символізації логічного; 2) функція інструменталізації і логічного, і самого символічного; 3) функція влади і панування; 4) функція корекції поведінки інших, тобто спрямування її в прагматично (раціонально) визначеному напрямі; 5) функція легітимації влади і панування тощо»¹.

На думку Парсонса соціальні системи – це системи відкриті, які постійно взаємодіють з довкіллям. Отже, підтримка стійкості соціальної системи повинна враховувати не тільки процесів, що відбуваються всередині самої системи, але і ті процеси, які відбуваються у зовнішньому середовищі і впливають на функціонування системи. Для свого самозбереження система повинна виконувати чотири основні функції: адаптаційну, що дозволяє системі пристосовуватися до змін зовнішнє середовище та, у свою чергу, адаптувати зовнішнє середовище до себе, функцію досягнення цілей, функцію утримання зразка та інтегративну функцію.

Свою версію структурно-функціональної теорії запропонував Роберт Кінг Мертон. Толкотт Парсонс «заклав основи функціоналізму, а Мертон сформулював його визначальні постулати, надавши їм значення когнітивних цінностей функціоналізму»². Під функцією діяль-

¹ Ніколаєнко В. Л. та ін. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: монографія. За ред. Н. І. Соболевої. Фоліант, 2021. С 12, 48, 132.

² Ніколаєнко В. Л. та ін. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: монографія. За ред. Н. І. Соболевої. К.: Фоліант, 2021. С 144.

ності Мертон розумів комплекс її об'єктивних наслідків, пов'язаних із саморегуляцією системи та адаптацією до середовища. Він вважав, що структурно-функціональний аналіз може бути застосований до пояснення різного роду діяльності груп, організацій, товариств та культур. При цьому об'єкт, що піддається структурно-функціональному аналізу, повинен являти собою стійке утворення. Мертон звертав увагу на дослідження саме соціальних функцій, а не індивідуальної мотивації, при цьому, на думку вченого, не варто плутати суб'єктивні мотиви соціальних суб'єктів з функціями структур та інституцій. При цьому функції розуміються Мертоном як такі наслідки, які забезпечують адаптацію або регулюваність даної системи. Разом з цим такий розгляд функцій висуває вимоги з боку системи до її складових.

Для вирішення проблемного питання амбівалентності (різноспрямованості, суперечливого характеру) більшості соціальних процесів Мертон розробив поняття дисфункції (дисфункції зменшують адаптацію або регулювання системи, поведінка може мати як функціональні, і дисфункціональні наслідки) та використовував поняття балансу позитивних функцій та дисфункцій. Поряд із цим соціологами звертається увагу на поняття «нонфункцій», які на даний момент не мають значного впливу на сучасне суспільство, хоча раніше могли це робити.

Мертоном також були введені поняття явної та латентної функції. Під явними функціями ним розуміються об'єктивні результати, які сприяють регулюванню чи адаптації системи, які планують і усвідомлюють учасники цієї системи. Латентна функція передбачає, що наслідки дій є непередбачуваними для дійових осіб, не усвідомлюються ними. Переважання латентності у функціонуванні системи може призводити до зниження її саморегуляції та послаблення адаптації до зовнішніх факторів, тобто посилює дисфункціональність, спричиняє функціональні порушення. При цьому на думку Мертона розгляд непередбачуваних наслідків та розкриття справжнього ефекту дії, прихованого за намірами, які проголошуються, є одними із головних завдань соціології. Виділення вченим явних та латентних функцій слугує меті внесення певної ясності у аналіз здавалося б на перший погляд ірраціональних соціальних моделей. В якості прикладу Мертоном тут наводяться обряди ряду племен з «виклику

дощу». Заявлена мета такого обряду – виклик дощу – не досяжна (явна функція не досягається), але при цьому здійснюється латентна функція – згуртування племені. Отже, поняття латентної функції може допомогти виявити, що ірраціональна поведінка часом може бути функціональною для групи, і така поведінка вже не буде асоціюватися з анахронізмом. Звернення уваги як на явні так і на латентні функції розширює рамки дослідження. На думку Мертона вивчення ненавмисних наслідків (а не лише очікуваних) може зробити великий інтелектуальний внесок у дослідження, при цьому доволі часто звернення уваги на латентні функції може призвести до несподіваних результатів.

До того не всі функції виконуються однаково для різних одиниць. Для одних вони можуть бути функціональними, а для інших дисфункціональними. Тому, на думку вченого, потрібно розглядати коло одиниць, для яких значення функцій різні.

Мертоном виділяється поняття функціональних вимог (потреб, необхідних попередніх умов), яке часто пов'язується з до умовами виживання системи. Також виділяється поняття механізмів, завдяки яким виконуються функції. При цьому ставляться питання який набір соціальних механізмів існує на даний час та які проблеми виникають у цих механізмах.

Важливим поняттям, яке розглядає Мертон, є поняття структурного контексту (структурних обмежень). Міра структурного контексту обмежує коло структур, які можуть задовольняти відповідні функціональні вимоги, оскільки коло структур, які можуть виконати певні функції у соціальній структурі, з причини взаємозалежності елементів соціальної структури не є безмежним. При цьому втрата деяких важливих елементів може привести всю систему до змін.

Поняття динаміки та зміни, що розглядається Мертоном, підкреслює те, що на думку вченого теорії функціонального аналізу не властивий акцент на статику.

Мертон вважав, що узагальнення про те, що всі соціальні та культурні переконання та моделі поведінки, зведені в єдину систему, мають функціональне значення з погляду як усього суспільства, так і окремих індивідів, є справедливим для примітивних суспільств, його не можна беззастережно переносити на складніші, більші суспільства. На думку вченого не всяка існуюча структура, звичай,

уявлення, тобто не все, що має місце в сучасному суспільному житті, є корисним та необхідним. На противагу думці, що всі стандартизовані аспекти суспільного життя є невід'ємними частинами діючого цілого, а всі структури та функції, що існують на даний момент у суспільстві, мають обов'язковий характер та жодна з них не може бути іншою та діяти по-іншому, Мертон вважає, що існують структурні і функціональні альтернативи всередині суспільства.

В основу свої досліджень Мертон покладає позицію, засновану на усвідомленні необхідності виходити з емпірично перевірених положень функціонального аналізу, а не абстрактних теоретичних схем.

Мертоном розробляється поняття «аномія», тобто відсутність нормативності, яка виникає коли замість інституційно схвалених, але неефективних способів досягнення запропонованих культурою цілей, індивіди можуть обирати ефективніші, хоча й «неправильні» з погляду існуючої системи норм і цінностей. При цьому вчений підкреслює необхідність виявлення соціокультурних факторів, які породжують аномію, і розкриття механізмів розвитку процесів, які її зумовлюють.

Функціональна орієнтація, на думку Мертона, проявляється в біології, соціології, психології, економіці, юриспруденції, антропології. При цьому Мертоном пропонується навіть певний логічний алгоритм функціонального аналізу в біології, за яким спочатку потрібно встановити функціональні вимоги організмів, необхідні для їх виживання та нормального функціонування, потім провести детальний опис механізмів, завдяки яким ці вимоги виконуються в нормальних умовах, далі – при руйнуванні цих механізмів або їх неналежній роботі слід знайти механізми, які компенсують втрати (знайти функціональні альтернативи), далі – слід детально пояснити структуру, якій відповідають функціональні вимоги, а також детально описати механізми, завдяки яким ця функція виконується.

В соціології, на думку Мертона, функціональний аналіз потрібно починати з систематичного обліку та побудови схем статусів та соціальних взаємин тих, хто здійснює поведінку, яка стала предметом дослідження. Це дає можливість виділити функції, що виконуються цим явищем. Далі потрібно по можливості виключити ті альтернативи, які з погляду аналізу спостерігача неможливо виконати. Потім необхідно визначити значення тієї чи іншої дії, моделі поведінки. Це

надає розуміння функцій об'єкта або явища. Далі – спробувати виділити набір мотивів для конформізму чи девіантної поведінки, оскільки це може призвести до виділення дисфункціональних наслідків. Не варто зупинятися на описі очевидних моделей. Потрібно спробувати шукати і формально не визнані закономірності, проаналізувати існування латентних функцій.

Через функціональність Мертоном демонструється, що взаємозв'язок суспільства як цілого з його частинами забезпечується їх функціями, які можуть спостерігатися і багаторазово повторюватися. З точки зору вченого суспільство проявляє динамічні властивості, поєднуючи як внутрішні структури зміни, так і зміни соціальних структур.

У 1980-х рр. в соціології відбулося нове звернення до функціоналізму. Американський вчений Джеффри Александер увів у науковий обіг термін «неофункціоналізм». В рамках неофункціоналізму з'явилися нові дослідження у сферах соціальних змін, соціології професій, соціології культури, політичної соціології, економічної соціології, масових комунікацій, соціології права.

Александер зазначає, що для громадянської сфери характерний високий ступінь функціонального диференціації.

Якщо стратегія функціоналізму полягала в тому, щоб створити єдину комплексну концептуальну схему, яка може пов'язати різні конкретні галузі дослідження, то неофункціоналізм бачить своє завдання в тому, щоб цей зв'язок був вільним, м'яким завдяки наявності загальної логічної схеми і різноманітних, автономних різновидів у різних емпіричних сферах, на різних рівнях.

Александер коригує погляди Парсонса на культуру в системі суспільства. Він вважає, що не варто ототожнювати культурну спільність із консенсусом в суспільстві, вважаючи, що культура відіграє роль, що виходить за межі однієї функції соціальної інтеграції. Зазначене стало передумовою створення культурсоціології.

Великий внесок у теорію функцій також зробили науковці-кібернетики. Р. Акофф і Ф. Емері зазначали, що «функцію не можна відривати від структури; функціональне уявлення про природу речей є цілком сумісним із структурним розумінням цієї природи. Так, слід розрізняти зовнішні й внутрішні функції речей або подій, які залежать від їх структури»¹.

¹ Ковальський В. С. Охоронна функція права: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 11.

Правові категорії допомагають пізнавати і опановувати правову дійсність, вони є її певними сходинок. Нове правильне юридичне поняття в якості однієї з ланок наукового апарату у системі з іншими поняттями має велику цінність. Використання при дослідженні правових явищ нових категорій дає змогу переходити від пізнаних правових явищ до непізнаних (що може вважатися необхідним елементом процесу пізнання). Поява будь-якого нового поняття під час розвитку пізнання є не випадковістю, а необхідністю.

У юриспруденції термін «функція» став активно вживатися наприкінці ХІХ-початку ХХ століття для характеристики соціальної ролі держави і права. Необхідність його виникнення була обумовлена розкриттям у зв'язку із розвитком загальної теорії права та галузевих юридичних наук нових аспектів відносин між правом та іншими інститутами суспільства, які вже не могли бути пояснені поняттями, які існували в юридичній науці. Одними з перших, хто почав розглядати явище функцій в юриспруденції були представники соціологічного напрямку правознавства, одним з яких був Леон Дюгі. Він вважав, що право є специфічною соціальною функцією громадських груп, кожна з яких усвідомлює свій обов'язок із забезпечення солідарності, що є основою виникнення як права, а згодом і держави. При цьому Леон Дюгі розрізняв розрізняв законодавчу, юрисдикційну та адміністративну функції держави.

До дослідження правової сфери з погляду неофункціоналістської концепції звертався Ніклас Луман. На його думку у теорії соціології можливо та необхідно використовувати поняття, що виникли в інших науках. Луман розглядає соціальну диференціацію як ключовий елемент процесу модернізації. При цьому він виділяє кілька форм диференціації: сегментарну, ієрархічну, функціональну, а також диференціацію на центр та периферію. На думку вченого для суспільства характерна головним чином функціональна диференціація. Функція, яку виконує конкретна підсистема суспільства (включаючи і правову), не може виконуватись іншою підсистемою. Отже, на думку Лумана, автономія підсистеми є необхідністю. Кожна з підсистем функціонально диференційованого суспільства знаходить власний спосіб формування своїх елементів. При цьому, на думку вченого, право відмежовується від інших підсистем суспільства, у тому числі й політичної. Сама правова система також може підлягати диферен-

ціації. Луман у своїх дослідженнях розглядає еволюцію права. При цьому його цікавить насамперед розвиток самої правової системи, тоді як соціальні та політичні процеси він відносить до її зовнішнього середовища. Луман вважає, що зміни в інших соціальних системах можуть стимулювати розвиток права, але при цьому сама правова система відбирає те, що сама вважає за потрібне. Правова система, на думку Лумана, лише спостерігає інші підсистеми суспільства. Вчений вважає, що право є когнітивно відкритою та нормативно закритою системою. Право може реагувати на вплив економічної або політичної системи, переосмислюючи його у її власних категоріях. На думку Лумана, зміна правових норм може відбуватися тільки всередині правової системи, правова система відтворює себе за допомогою правових явищ, при цьому тут немає заперечення того, що зовнішні фактори можуть впливати на правову систему. Якщо у правовій системі є ознаки присутності зовнішніх впливів, то ці впливи вже перетворені на правові норми. Таким чином вплив економіки чи політики на правову систему не може призводити до втрати її автономії, якщо рішення не приймаються під впливом економічних, політичних чи інших неюридичних принципів.

Інакше розглядає це питання Роджер Коттерел. На його думку право не може ізолювати себе від наукової, культурної і політичної сфери. Теорія права при цьому може характеризуватися як евристичний засіб, але не як основа для емпіричних досліджень. До того, характеризуючи відмінності у підходах юриспруденції та соціології до аналізу правових явищ, вчений звертає увагу на те, що для правового позитивізму характерна відмова від розгляду моральних, політичних та будь-яких інших неюридичних аспектів функціонування права. При цьому концепція соціальної науки, яка виходить за рамки позитивізму, робить вивчення правових явищ з різних позицій та з використанням різноманітних дослідницьких методів.

Ентоні Кронман виділяє три підходи до вивчення правової сфери. Перший – це вивчення права зсередини правової системи із позицій юриспруденції (дослідження відбувається в рамках юридичних категорій, приділяється увага виключно власній логіці розвитку права). Другий – це філософські та етичні підходи (прагнення виявити моральні принципи, що лежать в основі права, оцінка існуючих правових приписів з погляду певних суспільних стандартів). Третій – це

емпіричні дослідження права з позицій, які знаходяться поза правовою системою (вивчається функціонування правових інститутів в реальному житті). Ці підходи можуть взаємно перетинатися та взаємодіяти між собою. Кожен із них робить свій специфічний внесок у пізнання сутності права. Юридичний підхід, на думку вченого, може диверсифікуватися в процесі професіоналізації права (прикладом тут можуть слугувати виникнення правового реалізму, соціологічної юриспруденції).

Розмежовував підходи соціології права і правознавства також Макс Вебер. На його думку предметом соціології права є соціальні дії, раціональний сенс яких обумовлений змістом правових норм. При цьому «на відміну від правознавства, що досліджує об'єктивний сенс норм права, соціологія права вивчає їх суб'єктивне значення, яке індивіди кладуть в основу своїх дій. Для Вебера правове глибоко відмінне від етичного і морального. Воно пов'язане з феноменом панування й утворює особливе явище – «легітимний порядок» суспільства, який організовує відносну одноманітність соціальної поведінки людей завдяки тому, що володіє «значущістю», сенсом, доступним розумінню»¹. Вебер вважав що «проблематика цінностей є не тільки сфера етики... При цьому, характеризуючи юриспруденцію, Макс Вебер вказував на її специфіку, де те, що є значущим відповідно з проявами юридичного мислення, частково примусового логічного, частково пов'язаного конвенціональними даними схемами, і визначає ситуацію, коли правові принципи і певні методи їх тлумачення задалегідь визнаються обов'язковими»².

При цьому «сучасна соціологічна наука характеризується відсутністю єдиної загальновизнаної теорії суспільства, а отже, становить набір різних підходів і способів концептуалізації соціальної дійсності»³. Відповідно і юридична наука, спираючись у своєму розвитку не суто на дослідження права, а й надбання інших наук не може уникати дискусій щодо функціоналізму у праві.

¹ Балинська О. М., Гуменюк Л. Й. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ): навчальний посібник. За заг. ред. М. М. Цимбалюка. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 33.

² Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. За ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. С.16.

³ Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуролістські теорії в сучасній соціології: Навчальний посібник. Київ: Дух і Літера, 2010. С.5.

Право виконує своє призначення лише за умови втілення його положень у реальному житті. При цьому призначення права розкривається через його різні онтологічні властивості та форми існування, кожна з яких прив'язана до природи самого права, що втілюється, насамперед, у якостях останнього. Щоб право діяло належним чином ще на етапі його формалізації необхідно правильно визначити цілі, які мають бути досягнуті під час правового регулювання. Так, наприклад, відповідно до ч.1 ст. 91 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» законопроект, проект іншого акта вноситься на реєстрацію разом з проектом постанови, яку пропонується Верховній Раді прийняти за результатами його розгляду, списком авторів законопроекту, пропозицією щодо кандидатури доповідача на пленарному засіданні та пояснювальною запискою, яка має містити: 1) обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень та місця в системі законодавства; 2) обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування закону після його прийняття; 3) інші відомості, необхідні для розгляду законопроекту.

Також мають бути обрані напрями впливу права на суспільні відносини, які виражаються у засобах досягнення цілей і завдань, які відповідають певному рівню розвитку суспільства. Отже, ці напрямки впливу обумовлені об'єктивною дійсністю, в якій суспільство існує у конкретний історичний період, і, в тому числі, політикою держави. Відповідно, у цих напрямках впливу не тільки відображаються сутність права та його соціальне призначення, а й реалізуються в тому числі сутність та соціальне призначення держави. Таким чином право починає «жити» у функціях права, визначаючи характер вчинків суб'єктів, забезпечуючи його цінність і цінність охоронюваних їм благ важливих для суспільства. Під час реалізації права відбувається встановлення позитивних моделей поведінки, узгодження соціальної взаємодії, правової комунікація суб'єктів відповідних відносин.

В теорії держави і права функції права визначаються як «основні напрями впливу права на людину і суспільство (на суспільні відносини, акти поведінки, свідомість людей). Категорія функцій права допомагає з'ясувати соціальне призначення права, характер його

впливу на поведінку учасників суспільних відносин»¹. «Соціальне призначення права, його місце і роль у системі соціального нормативного регулювання відображується в його функціях – основних напрямках впливу права на суспільні відносини»². Також «у правовій науці функція права визначається як соціальна роль права (держави) спрямовано діяти у макро- або мікросередовищі, тобто встановлювати соціальні відносини, надавати їм правового визначення, привносити певну інформацію у соціальні контакти. Функції права, зокрема, тлумачаться як об'єктивно визначені основні напрями його впливу (включаючи види діяльності), які виражають суть, призначення, роль і місце права в суспільстві»³.

А. А. Коваленко виділяє декілька бачень розуміння поняття функцій права: «1) явище, яке внутрішньо властиве праву та зумовлене роллю (призначенням) права в суспільстві, яке представляє собою основний (головний) напрям його впливу на об'єктивну реальність, виражає зв'язок права з іншими явищами соціальної дійсності та зумовлене специфікою правового регулювання...2) напрям правового впливу на поведінку, свідомість людей, на різноманітні сфери суспільного життя, суспільні відносини, що виражає роль права в організації (впорядкування) таких відносин...3) призначення права і напрям його впливу на суспільні відносини, потреба в здійсненні якого породжує необхідність дії права як соціального явища; конкретна роль (дія права) з організації суспільних відносин в існуючих сферах соціального життя... 4) явище, за допомогою якого властивості права знаходять своє вираження зовні; зумовлене роллю (призначенням) права в суспільстві, що представляє собою основний (головний) напрям його впливу на об'єктивну реальність і виражає зв'язок права з іншими явищами соціальної дійсності»⁴. При цьому автором звертається увага на виокремлення вченими основних характеристик функцій права, серед яких: «1) функція права впливає з його сутності і визначається призначенням права в суспільстві; 2) функція пра-

¹ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести.: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 247.

² Загальна теорія держави і права. За ред.. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком, 1997. С.110.

³ Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С.59.

⁴ Коваленко А. А. Доктринальні погляди на розуміння функцій права. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С.88.

ва – це напрям його впливу на суспільні відносини, потреба в здійсненні якого породжує необхідність існування права як соціального явища...3) функція виражає найбільш істотні, головні риси права і спрямована на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на даному етапі його розвитку; 4) функція права являє собою напрям його активної дії, що упорядковує певний вид суспільних відносин», а також ознак, які характеризують функцію права за допомогою соціального призначення, напряму правового впливу на суспільні відносини, серед яких «1) функція права впливає з його сутності і визначається призначенням права в суспільстві; 2) функція права – це такий напрям його впливу на суспільні відносини, потреба в здійсненні якого породжує необхідність існування права як соціального явища; 3) функція виражає найбільш істотні, головні риси права і спрямована на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на даному етапі його розвитку; 4) функція права являє напрям його активної дії, що упорядковує певний вид суспільних відносин; 5) постійність як необхідна ознака функції характеризує безперервність, тривалість дії цієї функції (про постійний характер функції права можна говорити в тому сенсі, що вона постійно властива праву на певному етапі його розвитку. Але це не означає, що незмінним залишається механізм і форми її здійснення, які змінюються і розвиваються відповідно до потреб практики)»¹.

В. С. Ковальський виділяє «ідеологічні, прагматичні й емпіричні складові функції права». При цьому «йдеться про аспекти впливу права, що визначається як ідея (завдання або мета), поширюється через канали суспільного спілкування, засоби масової інформації, механізми культивування правової ментальності, а відбивається в певних правових відносинах та правових фактах»².

На думку О. М. Миронець «найбільш розповсюдженим є підхід, відповідно до якого функціями права є основні напрями впливу права на суспільні відносини...Прихильники другого підходу розуміють під досліджуваним поняттям соціальну роль права... Існує також третій підхід, відповідно до якого пропонується розуміти функції права, об'єднавши точки зору обох вказаних вище підходів, а саме як

¹ Коваленко А. А. Доктринальні погляди на розуміння функцій права. *Право і суспільство*. 2019. № 1. С. 88.

² Ковальський В. Функції права: поняття, джерела, динаміка. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2009. № 2. С. 4.

соціальне призначення права, а також напрями правового впливу на суспільні відносини... Заслугує на увагу розуміння функцій права як конкретної ролі (дії права) по організації суспільних відносин... Існує також позиція, відповідно до якої розмежовуються поняття «правова функція» та «функція права». Аргументація даного розуміння зводиться до того, що право виконує правову функцію для створення правових норм, а суть функції права у тому, щоб сприяти використанню правових норм для життєво важливих потреб»¹

Поряд із вивченням функцій права в цілому в сучасній юридичній літературі можна зустріти диференційований підхід до вивчення функцій окремих правових явищ: виділяють функції окремих елементів системи права, функції правового регулювання, функції законодавства, функції правового виховання, функції окремих частин правової норми, функції відповідальності.

Завдяки розкриттю функціональних аспектів окремих правових явищ в юридичній літературі надається їх характеристика. Так, наприклад, «функції цивільно-правового договору утворюють багаторівневу, складну, взаємопов'язану та взаємообумовлену структуру, що органічно пов'язана з основними напрямками життєдіяльності суспільства: економічними і соціальними її чинниками. Функції договору об'єктивно зумовлені ходом економічного розвитку, станом економіки суспільства, місцем, яке договір займає через інші правові інструменти у їх опосередкуванні»².

Використовуючи функціональний підхід також відбувається диференціація правових явищ. Наприклад, «аванс, як і завдаток, є доказом, який засвідчує факт наявності зобов'язання (доказова функція), а також зараховується в рахунок майбутніх платежів (платіжна функція), але не може бути визнаним одним зі способів забезпечення виконання зобов'язання»³ [4, С.80]. Також, наприклад, «цивільно-правовій відповідальності, як і будь-якій юридичній відповідальності, властиві три функції: 1) виховно-попереджувальна (превентивна) функція;

¹ Миронець О. М. Функції права: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 16.

² Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право. Київ, 2003. С. 11.

³ Цивільне право України: Підручник У 3 кн. Кн.3; За ред. проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Юридична література, 2006. С. 80.

2) відновлювальна (компенсаційна) функція; 3) каральна (репресивна) функція. При цьому головною з них є виховно-попереджувальна функція, а такою, що найбільш відображає специфіку цивільно-правових відносин, – компенсаційна функція» цивільно-правовій відповідальності, як і будь-якій юридичній відповідальності, властиві три функції: 1) виховно-попереджувальна (превентивна) функція; 2) відновлювальна (компенсаційна) функція; 3) каральна (репресивна) функція. При цьому головною з них є виховно-попереджувальна функція, а такою, що найбільш відображає специфіку цивільно-правових відносин, – компенсаційна функція»¹.

Функціональний підхід також застосовується для оціночної характеристики окремих норм цивільного права. Так, наприклад, на думку Канзафарової І. С. «закріплення у цивільному законодавстві України обмеженої відповідальності окремих суб'єктів цивільного права спричиняє невинуватене послаблення відновлювальної функції цивільно-правової відповідальності, порушення принципу рівності сторін і принципу справедливості як основних принципів цивільного права. У разі встановлення підвищеної відповідальності на передній план виступає штрафна функція цивільно-правової відповідальності. Таким чином, закон допускає явну неспіврозмірність об'єму відповідальності та характеру правопорушення»².

Теоретичні розробки стосовно поняття та структури функцій права та функцій галузей права можуть бути застосовані й до цивільного права, у зв'язку з чим функція цивільного права може бути визначена як напрямок впливу цивільного права на суспільні відносини та соціальне призначення цивільного права, а структуру функції цивільного права становлять зміст функції цивільного права (спосіб впливу цивільного права на суспільні відносини у певному напрямку, в якому проявляються сутність, ознаки та основні властивості цивільного права), об'єкт функції цивільного права (суспільні відносини, на які цивільне право здійснює вплив), суб'єкт функції цивільного права (суб'єкт завдяки якому здійснюється вплив на суспільні відносини в певному напрямку) та засоби реалі-

¹ Цивільне право України: Підручник У 3 кн. Кн.1. За ред. проф. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка. Одеса: Юридична література, 2005. С. 506.

² Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00. К., 2007. С.7.

зації функції цивільного права (засоби забезпечення впливу цивільного права в певному напрямку)¹.

При цьому, оскільки цивільне право розглядається як «найбільш повне втілення ідей і положень приватного права на національному рівні»², це ставить перед ним певні завдання. Оскільки функції права максимально тяжіють до сфери сутнього в праві, до соціології права, то можна зробити припущення, що наднаціональне приватне право, що тяжіє до сфери ідеального в праві, до філософії права, може втілювати своє соціальне призначення і впливати на суспільні відносини за напрямками, які в тому числі знаходять свій прояв у функціях цивільного права. Зазначене не виключає можливості приватного права впливати на суспільні відносини та набувати соціального значення без опосередкування функціями цивільного права.

При цьому визначення цивільного права в значенні галузі права в якості «сукупності концепцій, ідей і правових норм, що на принципах диспозитивності, юридичної рівності й ініціативи сторін встановлюють статус приватної особи і забезпечують захист його інтересів»³ трохи більше ніж приватне право наближує його до сфери нормування, сфери необхідного в праві, догми права, а, отже, і функціональний аспект цивільного права тут має більш тяжіти до його втілення в позитивному праві, національному законодавстві, що не є обов'язковим для права приватного як наднаціонального утворення.

Приватне право в цьому аспекті, виконуючи свої функції має орієнтувати суспільство та державу на реалізацію ідей, що в ньому втілюються, розбудовуючи громадянське суспільство та правову державу.

Враховуючи зазначені теоретичні розробки, зробимо висновок про те, що при характеристиці функцій цивільного права доцільно розрізняти ті з них, які є спільними для права взагалі (загальноправові на рівні цивільного права, серед яких – регулятивна функція, захисна функція, інформаційно-орієнтаційна функція, виховна функція), і ті, що є специфічними саме для цієї галузі (специфічні цивілістичні

¹ Матійко М. В. Інформаційна функція цивільного права: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2009. С. 8.

² Цивільне право України: Підручник: у 3 кн.. Кн.1. За ред. Є. О. Харитонов, А. І. Дришлюка. Одеса: Юридична література, 2005. С. 374, С.9

³ Цивільне право України: Підручник: у 3 кн.. Кн.1. За ред. Є. О. Харитонов, А. І. Дришлюка. Одеса: Юридична література, 2005. С.374, С.25.

функції, серед яких – уповноважувальна функція та компенсаційна функція).

Окремі елементи системи цивільного права (підгалузі, інститути, субінститути, норми) можуть в більшому або меншому ступені виконувати зазначені функції.

З огляду на вищенаведені визначення та диференціації можуть бути розглянуті окремі функції цивільного права.

Способи впливу права на поведінку людей і форми реалізації права можуть служити критеріями розмежування функцій цивільного права. Регулятивна та охоронна функції – це іманентно властиві праву функції. Це ті функції, які як раз і характеризують право як специфічне, якісно самостійне явище. Більше того, можна сказати, що необхідність існування права полягає у необхідності виконання ним цих функцій.

У системі функцій цивільного права важливе місце посідає регулятивна функція. Призначення цивільного права регулювати суспільні відносини може втілюватися у формі договорів, нормативних, правозастосовчих актів, встановленні правового статусу, правосуб'єктності, визначенні (передбаченні) юридичних фактів, встановлення конкретного правового зв'язку між суб'єктами цивільного права, визначенні оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин та ін. Особливості цієї функції полягають насамперед у встановленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, в координації соціальних взаємозв'язків.

Змістом регулятивної функції цивільного права є спосіб впливу права власності, що полягає у регулюванні суспільних відносин. На думку Є. О. Харитонова «оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку» при тому, що «упорядкування існування суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, впливу елементів системи один на одного. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент зокрема в певних умовах часу і простору існують

найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції»¹. Призначення цивільного права регулювати суспільні відносини може втілюватися у наданні одного з варіантів правового оформлення (визнання) певним відносинам.

Так, наприклад, відповідно до ч.1 статті 316 Цивільного кодексу України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, при цьому згідно до ч.1 статті 317 Цивільного кодексу України власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. Разом з тим, наприклад, «у Французькому цивільному кодексі (далі – ФЦК) право власності є видом речових прав, що характеризується за допомогою лише двох правомочностей – користування і розпорядження (ст. 544 ФЦК) , оскільки, як і в римському праві, володіння вважається самостійним правовим інститутом і до складу права власності не входить. Згідно з § 903 Німецького цивільного кодексу власник може, якщо цьому не стоїть на заваді закон або права третіх осіб, розпоряджатися речами на свій розсуд і усувати будь-яке втручання»².

Регулятивна функція цивільного права також може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єктів суспільних відносин (так, наприклад, відповідно до статті 116 Цивільного кодексу України учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом: 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в установчому документі, крім випадків, встановлених законом; 2) брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди); 3) вийти у встановленому порядку з товариства; 4) здійснити відчуження частки (її частини) у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом. Договір відчуження майна, предметом якого є частка (її частина) у статутному (складеному) капіталі товариства, укладається у письмовій формі; 5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому уста-

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., перероб. І доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 164.

² Цивільне право України: Підручний у 3 кн. Кн.2. За ред. Є. О. Харитонova. Одеса: Юри-дична література, 2006. С. 28.

новчим документом. Учасники господарського товариства можуть також мати інші права, встановлені установчим документом товариства та законом. Відповідно до статті 117 Цивільного кодексу України учасники господарського товариства зобов'язані: 1) дотримуватися установчого документа товариства та виконувати рішення загальних зборів; 2) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі ті, що пов'язані з майновою участю, а також робити вклади (оплачувати акції) у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені установчим документом; 3) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства. Учасники господарського товариства можуть також мати інші обов'язки, встановлені установчим документом товариства та законом.

Оскільки «серед регулятивних правовідносин іноді виокремлюють загальні та конкретні правовідносини»¹ то і зміст регулятивної функції цивільного права може бути загальним та конкретним. Конкретний зміст пов'язаний з виникненням конкретних юридичних фактів, він обумовлений обслуговуванням «щоденних потреб, запитів та інтересів суб'єктів права: цивільного обороту, ринку, побуту, виробництва тощо»² (так, наприклад, відповідно до статті 655 Цивільного кодексу України за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму). Загальний зміст обумовлений дотриманням членами суспільства законів, правопорядку, конституційних норм, прав людини (так, наприклад, відповідно до статті 5 Цивільного кодексу України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. Акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності).

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 161.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. – 456 с., С. 161.

Регулятивна статична функція цивільного права знаходить своє втілення у впливі цивільного права на суспільні відносини шляхом їхнього закріплення у тих або інших інститутах цивільного права. У цьому полягає одне із завдань правового регулювання. Право насамперед юридично закріплює, зводить до розряду чітко врегульованих ті суспільні відносини, які являють собою основу нормального, стабільного існування суспільства, відповідають інтересам особи. Велике значення для статичної функції цивільного права має, наприклад, інститут права власності, юридична суть якого у тому і полягає, щоб закріплювати економічні основи суспільного устрою. Статична функція чітко виражена й у ряді інших інститутів. Регулятивна динамічна функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом ініціювання та оформлення їх руху (динаміки). Так в юридичній літературі зверталася увага, що серед іншого до визначальних ознак зобов'язальних правовідносин можна віднести «те, що зобов'язання опосередковують динаміку цивільного обігу. Речові права – це його статика»¹.

Засобами реалізації регулятивної функції цивільного права є засоби забезпечення впливу цивільного права в регулятивному напрямку. Для реалізації змісту регулятивної функції цивільного права можуть бути використані засоби реалізації регулятивної функції цивільного права, серед яких можуть бути виділені основні («наприклад надання права робити щось» (так, наприклад, згідно до ч.1 статті 317 Цивільного кодексу України власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном); «покладення обов'язку вчиняти певні дії» (так, наприклад, згідно до ч.1 статті 322 Цивільного кодексу України власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом); «заборона вчиняти певні дії» (так, наприклад, згідно до ч.5 статті 319 Цивільного кодексу України власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі); «застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил» (так, наприклад, згідно до ч.7 статті 376 Цивіль-

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України: Підручник. – Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2011. С. 392.

ного кодексу України у разі істотного відхилення від проекту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотного порушення будівельних норм і правил суд за позовом відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування може постановити рішення, яким зобов'язати особу, яка здійснила (здійснює) будівництво, провести відповідну перебудову. Якщо проведення такої перебудови є неможливим або особа, яка здійснила (здійснює) будівництво, відмовляється від її проведення, таке нерухоме майно за рішенням суду підлягає знесенню за рахунок особи, яка здійснила (здійснює) будівництво. Особа, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, зобов'язана відшкодувати витрати, пов'язані з приведенням земельної ділянки до попереднього стану.)) та допоміжні (рекомендації, як вчиняти певні дії або уникати їх вчинення; заохочення, тобто заходи «морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій»¹. Оскільки цивільне право серед іншого регулює економічні відносини та процеси, в основі яких лежать об'єктивні потреби людей, остільки ефективність регулятивного впливу цивільного права залежить від точності регулювання, від розуміння законодавцем цих потреб. Посиленню регулятивної функції цивільного права служить, зокрема, уміле використання економічних важелів та стимулів.

Суб'єкт регулятивної функції цивільного права – це суб'єкт, завдяки якому здійснюється вплив на суспільні відносини в регулятивному напрямку, і цивільне право набуває регулятивного соціального значення.

Під об'єктом регулятивної функції цивільного права можуть розумітися особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Сфера регулятивної функції цивільного права є широкою та багатогранною.

Регулятивна функція цивільного права опосередковується не лише нормативним впорядкуванням цивільного обігу. Цивільне право створює учасникам відповідних відносин передумови для локального самоврегулювання. При цьому як нормативне регулювання, так і локальне саморегулювання відображають регулятивну функцію ци-

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 165.

вільного права переважно в межах правомірної діяльності суб'єктів цивільно-правових відносин.

«Для охоронної функції права характерний такий правовий вплив, який спрямовано на охорону (захист) суспільних відносин, що утворюють найбільш важливі соціально-економічні, культурно-моральні та державно-політичні сфери діяльності людей і відповідно на витіснення і ліквідацію відносин, небезпечних для людини, її життя, здоров'я, моральності, соціального і економічного благополуччя»¹. Охоронний спосіб впливу являє собою зміст охоронної функції цивільного права. Зазначений спосіб націлений на охорону загальнозначущих, найбільш важливих відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство. Він полягає в тому числі в захисті від порушень прав суб'єктів цивільних відносин, встановленні відповідальності за порушення прав.

Загалом зміст охоронної функції права включає «встановлення санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності»². Отже, охоронна функція цивільного права проявляє себе у встановленні санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності за порушення прав суб'єктів суспільних відносин. Так, наприклад, відповідно до ч 1. ст. 1166 Цивільного кодексу України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Також, наприклад, ч.1 статті 394 Цивільного кодексу України власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі.

Інформаційний спосіб впливу є змістом інформаційної функції цивільного права. Він надає змогу ознайомитися із засобами цивільного права у задоволенні правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином для суб'єктів відносин задовольнити свої потреби, га-

¹ Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. За ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. С.135.

² Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. За ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. С.153.

рантіями прав суб'єктів відносин, способами їх захисту, можливостями мінімізувати витрати. Інформаційний спосіб впливу проявляється в тому числі при отриманні відповідної правової інформації, за допомогою якої суб'єкти орієнтуються на певні типи поведінки, усвідомлюють зміст прав та обов'язків в зазначеній сфері. Так, наприклад, Підрозділом 1 Договірні зобов'язання Розділу III Окремі види зобов'язань Цивільного кодексу України визначаються окремі види договорів, завдяки укладанню яких суб'єкти цивільних відносин мають можливість найкращим чином задовольнити свої інтереси, мінімізувати витрати.

Завдяки ознайомленню із нормами цивільного права суб'єкти одержують відомості про те, що відповідає дійсності, а що – ні, що правомірно, а що заборонено, як варто і як не варто вчиняти, що може бути наслідком здійснення тої чи іншої дії. При цьому ця інформація розрахована не тільки на пасивну поведінку суб'єктів, але й часто припускає необхідність активної поведінки, яка може приводити до досягнення позитивних результатів, до задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин.

На зміст інформаційної функції цивільного права можуть впливати потреба у правовій інформації – це усвідомлена індивідом необхідність одержання та використання в практичній діяльності відомостей, які містить цивільне право; інтерес до цивільно-правової інформації – це насамперед виокремлення якої-небудь цивільно-правової інформації із загального потоку правової інформації. Цивільне право не стає діями його суб'єктів автоматично – воно лише діє через свідомість суб'єктів, через психіку людей.

Можливо виокремити два аспекти змісту інформаційної функції цивільного права: загальна інформаційна дія цивільного права та інформаційна дія цивільного права, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання.

Звертає на себе увагу і особливе інформаційне значення окремих елементів правової системи. Так в юридичній літературі зверталася увага, що інформаційна цінність принципів права «може бути вищою у порівнянні з конкретними нормами»¹.

Змістом уповноважувальної функції цивільного права виступає уповноважувальний спосіб впливу, який полягає у створенні пере-

¹ Матійко М. В. Інформаційна функція цивільного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. С.16.

думов для саморегулювання, встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін, можливості визначення правил поведінки, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Диспозитивний метод «дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в межах закону»¹. Однієї з його характерних властивостей є «широке використання «уповноважувальних» норм, які забезпечують ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав»². Разом з цим «правове регулювання здійснюється за допомогою різних правових методів та прийомів. Подібно до соціального регулювання в цілому, воно може охоплювати різні за обсягом соціальні зв'язки та явища». При цьому саморегулювання, як вид індивідуального регулювання, є здійснюваним «самими суб'єктами права без участі держави або іншого владного суб'єкта. Учасники правових відносин самі впорядковують свою поведінку за домовленістю між собою. Наприклад, таким видом саморегулювання є укладання договору учасниками цивільного обігу»³. Таким чином договором встановлюються конкретні права та обов'язки його учасників. При цьому ніхто з них не є підпорядкованим своєму контрагенту. Враховуючи зазначене, а також те, що «особи не вправі за своїм розсудом створювати нові різновиди речових прав, а також визначати їх зміст», та те, що «договір може встановити лише таке речове право, яке закріплене законом»⁴, можливо зазначити, що уповноважувальний функціональний напрямок є більш притаманним інститутам зобов'язального права ніж, наприклад, праву власності.

Компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції цивільного права. У ньому втілюється істотна характеристика цивільного права – виступати інструментом відновлення справедливості. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі. Зміст

¹ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 271.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Оновлення (кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. С.19.

³ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 272,273.

⁴ Некіт К. Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика, 2021. С.66.

компенсаційної функції права власності є способом впливу цивільного права на суспільні відносини у компенсаційному напрямку. Так, наприклад, відповідно до ч.1,2 статті 22 Цивільного кодексу України особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Необхідність існування компенсаційної функції цивільного права, межі її прояву обумовлені багатьма причинами (серед яких необхідність усунення недоліків правової сфери, можливість до поновлення великої кількості відносин, товарно-грошова природа великої кількості взаємозв'язків суб'єктів). «Компенсаційна функція може проявляти себе в окремих інститутах цивільного права не в однаковій мірі»¹ та в досить різних формах. Окремим елементам системи цивільного права можуть бути властиві як загальні так і окремі визначені способи поновлення. При цьому цілі та характер компенсації як правило однакові, але шляхи можуть відрізнятися. Ці шляхи тісно пов'язані між собою та в окремих випадках можуть заміняти один одного, а в окремих – ні. Визначаються ці шляхи сутністю відповідних цивільних правовідносин.

Так прикладами прояву компенсаційного напрямку впливу права власності можуть бути положення статті положення статті 390 Цивільного кодексу України щодо розрахунків при витребуванні майна із чужого незаконного володіння; положення статті 394 Цивільного кодексу України, згідно якої власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі. Піднімаючи питання компенсаційного напрямку впливу права власності також варто враховувати, що «речово-правовий захист називають ««абсолютним захистом», підкреслюючи цим, що володілець речового права може

¹ Матійко М. В. Зміст окремих функцій цивільного права як елемент структури функцій цивільного права. *Часопис цивілістики*. 2023. № 47. С.24.

отримати захист від порушень із боку «всіх і кожного»»¹. Також важливим аспектом компенсаційного напрямку впливу права власності може бути фіксація за певним суб'єктом бази для можливої компенсації іншим суб'єктам цивільних правовідносин. При цьому «до визначальних ознак зобов'язальних правовідносин можна віднести: 1) те, що сторонами зобов'язання є конкретно визначені особи: кредитор – особа, якій належить право вимоги, і боржник (дебітор) – особа, яка несе обов'язок, відповідний праву вимоги кредитора. Цим зобов'язання (відносні правовідносини) відрізняються від абсолютних правовідносин (правовідносин власності тощо), в яких уповноважений особі протиставлене не конкретне коло зобов'язаних осіб, а «усі й кожен»; 2) те, що об'єктами зобов'язальних правовідносин можуть бути дії, пов'язані з передачею майна, виконанням робіт тощо, або утримання від здійснення дій, в той час як об'єктами речових правовідносин є речі; 3) те, що здійснення суб'єктивного права кредитора у зобов'язальних правовідносинах можливе тільки у разі здійснення боржником дій, що становлять його обов'язок, тоді як у речових правовідносинах уповноважена особа може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно, не звертаючись за допомогою до інших осіб; 4) те, що зобов'язання опосередковують динаміку цивільного обігу. Речові права – це його статика»². Також «під поняттям «зобов'язання» слід розуміти певне цивільне правовідношення. Однак дане цивільне правовідношення має певну специфіку порівняно з іншими видами цивільних правовідносин. До такої специфіки зобов'язальних правовідносин потрібно віднести» серед іншого також специфіку змісту, тобто традиційну «сукупність суб'єктивних права та обов'язків учасників набуває в зобов'язальних правовідносинах особливого відтінку, оскільки суб'єктивний обов'язок у цьому випадку переростає в категорію боргу, а суб'єктивне право – в категорію права вимоги. При цьому слід особливу увагу звернути на їх взаємність, тобто відповідному праву вимоги кредитора завжди протистоїть відповідний обов'язок боржника», «специфіку підстав виникнення, зміни та припинення, яка полягає в тому, що найбільш поширеним юридичним фактом, який впливає на виникнення, зміну та припинення зобов'яз-

¹ Цивільне право України: Підручний у 3 кн. Кн.2. За ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Юридична література, 2006. С.23.

² Харитонов Є. О., Харитонова О. І., Старцев О. В. Цивільне право України: Підручник. Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2011. С. 392.

зальних правовідносин є договір. Окрім договору, зобов'язання також можуть виникати і з заподіяння шкоди, односторонніх правочинів та інших підстав, що встановлені ст. 11 ЦК України. Однак питома їх вага є значно меншою», «специфіку характеру, оскільки дані правовідносини мають виражений відносний характер, унаслідок чіткої визначеності їх суб'єктів»¹. Зазначене впливає на специфіку компенсційного напрямку впливу зобов'язального права.

При характеристиці функцій цивільного права інституту певною мірою умовно можна виокремити дві групи критеріїв, які лежать в основі диференціації загальноправових функцій: внутрішні (що перебувають у рамках самого права) і зовнішні (що перебувають за його межами). Внутрішні критерії диференціації функцій цивільного права впливають із способів впливу цивільного права на поведінку людей, особливостей форм реалізації норм цивільного права. Зазначеним критерієм обумовлено існування основних власно-юридичних функцій: регулятивної та охоронної. При цьому соціальне – це специфічний ракурс цивільного права, де регулятивна та охоронна функції «поєднуються» у відособленій, якісно однорідній сфері соціальних відносин – економіці, політиці, вихованні і т. ін. Зовнішнім об'єктивним критерієм класифікації функцій цивільного права є різні соціальні фактори, які визначають призначення цивільного права. Суспільство як складне ціле підрозділяється на певні сфери суспільних відносин. Можна виділити багато таких сфер, серед них сфери, або системи – економічна, політична та виховна. Функції, що виділяються за цими сферами називають соціальними. Соціальні функції цивільного права можна визначити як напрямки зворотнього правового впливу цивільного права на відповідні сфери суспільного життя та відповідне його соціальне призначення. Так, економічна функція цивільного права являє собою його економічний напрямок впливу та економічне соціальне призначення цивільного права; політична – політичний напрямок впливу та політичне соціальне призначення цивільного права; виховна – виховний напрямок впливу та виховне соціальне призначення цивільного права.

«Слово «економіка» має давньогрецьке походження та складається з двох слів: «ойкос» – дім, домашнє господарство та «номос» – закон, вчення. Тобто перекладається як «домоустрій» – правила веден-

¹ Цивільне право України: Підручник: у 3 кн.. Кн.3. За ред. проф. Є. О. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2006. С.6.

ня домашнього господарства», враховуючи що «за часів Давньої Греції окремі домогосподарства були основними виробничими одиницями, за допомогою яких суспільство в цілому задовольняло свої нагальні потреби». При цьому «повноцінне визначення її предмета обов'язково повинно вказувати як на її суспільний характер (дослідження людських відносин), так і на її зв'язок із дослідженням проблем ефективного використання наявних продуктивних сил. Отже, предметом економічної теорії є дослідження відносин між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, у взаємозв'язку із проблемою ефективного використання обмежених виробничих ресурсів»¹.

Структуру економічної функції цивільного права становлять зміст економічної функції цивільного права (спосіб впливу цивільного права на суспільні відносини у напрямку, що пов'язаний з економічною сферою, в тому числі (зокрема, але не виключно) структурними змінами економіки, спрямованими на виробництво необхідної продукції, виваженою інвестиційною політикою), об'єкт економічної функції цивільного права (економічні відносини, на які цивільне право здійснює вплив), суб'єкт економічної функції цивільного права (суб'єкт завдяки якому здійснюється вплив на економічні відносини в напрямку, що пов'язаний з економічною сферою) та засоби реалізації економічної функції цивільного права (засоби забезпечення впливу цивільного права в напрямку, що пов'язаний з економічною сферою).

В загальнотеоретичних дослідженнях виховну функцію цивільного права визначають як «правовий вплив на духовну сферу, націлений на виховання поваги до права»². В свою чергу виховна функція цивільного права полягає у «вихованні поваги до права взагалі, цивільних прав інших осіб, правопорядку і т. ін.»³, «формує у учасників цивільно-правових відносин цивілістичну культуру, повагу до прав та законних інтересів інших осіб, правову свідомість, впевненість, що за умови дотримання встановленого порядку й форми вступу у ці відносини їх права будуть гарантовані»⁴.

¹ Економічна теорія. Під ред.. Предборського В. А. К.: Кондор, 2003. С. 12.

² Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. К.: Юрінком Інтер, 2015. С.248.

³ Цивільне право України: Підручник: У 3 кн. Кн.1 За ред. Є. О. Харитонов, А. І. Дришлюка. Одеса: Юридична література, 2005. С. 44.

⁴ Цивільне право в Україні: Курс лекцій: У 6 – ти томах. Т.1. За ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2004. С.22.

Для того щоб зазначені механізми цивільного права досягли соціальних результатів, правові норми мають бути сприйняті суб'єктами відносин та виконуватися ними. Рішення цього завдання забезпечується в тому числі і виховною функцією цивільного права. В цьому аспекті важливим вважається не просто знання цивільного права, а й його сприйняття.

Отже, звертає на себе увагу важливість посилення в певних аспектах інформаційної функції цивільного права для посилення виховної функції цивільного права. Так, наприклад, «особливістю цивільного права у порівнянні з іншими галузями права є максимальна можливість для суб'єкта самостійної оцінки цінності правової інформації. Інформаційна цінність принципів цивільного права є вищою у порівнянні з конкретними нормами цивільного права»¹. У зв'язку із зазначеним особливу важливість в посиленні інформаційної та виховної функцій цивільного права набуває сприйняття принципів цивільного права. Таким чином з огляду на наведе відчувається необхідність надання у ст. 3 Цивільного кодексу України визначень понять загальних засад цивільного законодавства з метою посилення інформаційної та виховної функції цивільного права та визначення у розділі 1 книги I Цивільного кодексу України понять соціальних та юридичних цілей цивільно-правового регулювання, правових цінностей, які захищаються цивільним правом, механізму дії кодексу, що також сприятиме посиленню інформаційного та виховного впливу цивільного права на учасників суспільних відносин.

Класифікація соціальних функцій цивільного права деякою мірою є умовною, оскільки в дійсності досить складно провести чітке розмежування впливу цивільного права на рішення економічних, політичних, виховних та інших завдань. Так, елементи однієї з функцій, наприклад економічної, можуть проявлятися в інших функціях, і навпаки. Обумовлено це по-перше тим, що кожна з функцій цивільного права тісно взаємодіє з іншими, а по-друге тим, що сфери громадського життя, на які впливає цивільного права, у свою чергу, є взаємозалежними, оскільки самі є підсистемами суспільства. Отже функції цивільного права існують не ізольовано одна від одної, а тісно взаємодіють між собою та взаємододаються. Соціальне призначення

¹ Матійко М. В. Інформаційна функція цивільного права: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. С.16.

цивільного права визначається закономірностями суспільного розвитку, воно слугує їх продовженням, вираженням у юридичній формі.

Функції цивільного права не тільки відмежовуються одна від одної, але й об'єднуються на основі загальних рис в єдину цілісну систему. Системний підхід до дослідження процесів і явищ становить одну з відмінних рис сучасної науки. Можливості пізнання залишаються малоефективними, якщо вони обмежуються рівнем одиничності, якщо за окремими елементами вони не прагнуть виявити їхню систему. В реальному житті функції цивільного права не існують ізольовано одна від одної, вони тісно пов'язані між собою. Тому жодна з них не може бути вивчена достатньо глибоко та повно без з'ясування її взаємодії з іншими функціями, тобто без вивчення її в системі. При дослідженні системи функцій інституту самочинного будівництва необхідно враховувати два основних моменти. По-перше, цивільне право є складним утворенням. По-друге, система функцій цивільного права, як і будь-яка система, має структуру, в якій зміст функціонування права є найважливішим елементом. Зміст функціонування цивільного права становить той або інший спосіб його впливу на суспільні відносини у певних, різних за сферою, напрямках.

Разом із вказаним, враховуючи зазначене, а також пропозиції, висловлені у Концепції оновлення Цивільного кодексу України щодо того, що «здійснення рекодифікації впливає із логіки подальшої трансформації суспільства, зокрема формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства»¹, та беручи до уваги погляд, відповідно до якого «доцільно іменувати функції права подвійним визначенням, як наприклад: функція організаційна та інтегративна (організаційно-інтегративна), інформаційна та комунікативна (інформаційно-комунікативна), соціальна та економічна (соціально-економічна), культурна та виховна (культурно-виховна), аксіологічна та регулятивна (регулятивно-аксіологічна)» при тому, що «один компонент функцій відбиває її стабільність, інший – динаміку, змінність відповідно до суспільно-правового розвитку»² можливо констатувати збільшення організаційної складової функціонального аспекту цивільного права з огляду на концептуальне визначення шляхів оновлення цивільного законодавства, що

¹ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: АртЕк, 2020. С.5.

² Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 58.

знаходить прояв в організації цивільних відносин, координації соціальних взаємозв'язків, влаштуванні основи правового регулювання, що має бути побудована на чіткій рівновазі, правильному балансі інтересів держави і суспільства завдяки пануванню в сфері приватного права схожих інтересів суб'єктів відносин, впровадженню у зв'язку з цим подібних регулятивних форм, уніфікації правових засобів регулювання, усуненні протиріч між нормативами, підтримці внутрішньої єдності між елементами правової системи завдяки позначенню загальних цілей, наближенні правосвідомості та правової культури до інших елементів правової системи.

«За своєю суттю організаційні відносини є певною мірою відносинами управлінськими, такими, що значною мірою ґрунтуються на підпорядкуванні одного їхнього учасника іншому (субординації) і часто регулюються нормами адміністративного права та інших публічно-правових галузей»¹. При цьому «управлінські відносини у широкому значенні слова не виключають, а навпаки допускають існування й цивільних правовідносин, частина яких може бути спрямована на впорядкування, організацію інших цивільних відносин... такі відносини є «організаційними», оскільки, виникаючи на підставі державних нормативних приписів, вони разом із тим самі виконують організуючу, впорядковуючу роль...Такі відносини є «цивільними», оскільки вони мають змістом суспільні зв'язки, спрямовані на впорядкування майнових та інших прав і обов'язків учасників цивільних відносин...Такі відносини є «цивільно-правовими», оскільки вони врегульовані нормами цивільного законодавства»².

З огляду на зазначене можливо констатувати наявність організаційної складової впливу цивільного права на суспільні відносини та організаційної складової соціального призначення цивільного права, що може являти собою прояв організаційної функції цивільного права або організаційного компоненту регулятивно-організаційної функції цивільного права.

Організаційна складова функціонування цивільного права, виступаючи засобом упорядкування цивільних відносин, допомагає втіленню інших функцій цивільного права, по різному проявляючи себе

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., перероб і доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 277.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид., перероб і доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 277.

на різних етапах розвитку цивільних правовідносин. Організаційна складова впливу цивільного права на суспільні відносини може проявити себе, наприклад, в процесі формування передумов виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин або знайти прояв в одному з елементів цивільних правовідносин, які вже існують.

Зазначені вище явища, на які була звернута увага в працях представників різних наукових сфер, можуть спостерігатися та мають бути враховані і в сфері цивільного права. Так, наприклад, окремі засоби забезпечення зобов'язань створюючи додаткові можливості для одних кредиторів, сприяють посиленню їх охоронної функції у цих відносинах. При цьому певним чином відбувається зменшення можливостей інших кредиторів, тобто для таких відносин, зазначені засоби забезпечення зобов'язань будуть збільшувати їх охоронну дисфункцію. Зазначені аспекти мають враховуватися при здійсненні правотворчої діяльності, обґрунтуванні внесення змін до законодавства. Важливим це є й для правозастосовної практики.

Багато інститутів цивільного права, явно виконуючи, наприклад, регулятивну функцію, латентно виконують економічну функцію, чи, наприклад, явно виконуючи інформаційну функцію, латентно виконують виховну функцію. Зазначені аспекти також мають враховуватися при здійсненні правотворчої та правозастосовної діяльності.

Визначеними вище функціями цивільного права можуть бути опосередковані напрямки впливу та соціальне значення приватного права, а отже – його функції. Поряд із цим можливо зробити припущення, що приватне право як наднаціональне утворення без умови опосередкування правом цивільним та міжнародним приватним правом також виконує певні функції. Не претендуючи на вичерпність та незмінність переліку, та не оспорюючи наявні в юридичній літературі думки щодо характеристики та переліку функцій приватного права, виділимо серед з них:

- цивілізаційну функцію приватного права – вплив приватного права через самоідентифікацію ментальності спільноти людей, ствердження придатності досягнень правової думки споріднених цивілізацій для подальшого розвитку конкретної правової системи, через елементи культури. Соціальне значення приватного права в цьому аспекті полягає в тому, що воно спонукає

виникнення та розвиток нових елементів цивілізації, здійснює вплив на духовність та світогляд.

Приватне право являє собою складову частину культури, яка має можливість закріпити рівність, недоторканність власності, свободу договору, надати певні гарантії цілісності цивілізації, забезпечити стабільність в регулюванні особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

- основоутворюючу функцію приватного права – вплив приватного права та його соціальне значення в побудові підґрунтя, бази, основи правового регулювання, що побудована на чіткій рівновазі, балансі інтересів держави та суспільства, унеможливленні втрати рівноваги між ними.
- інтеграційну функцію приватного права – вплив приватного права через схожість інтересів суб'єктів приватного права та типовість способів регулювання в цій сфері, що слугують підґрунтям інтеграційних процесів.
- ціннісну функцію приватного права – вплив приватного права через закріплення та підтримку суспільних цінностей, підвищення значущості загальних правових цінностей для задоволення інтересів суб'єктів, до того, стаючи виразом «свободи та активності людей відповідно до принципів рівності та справедливості», приватне право проявляє свою власну цінність, що впливає на регулювання поведінки шляхом встановлення масштабу «свободи індивіда у суспільстві»¹

Приватне право розкривається як цінність загальної культури, виступаючи також вираженням творчості людства, його матеріального і духовного багатства, соціальних цінностей, що накопичуються суспільством.

- системоутворюючу функцію приватного права – вплив та соціальне значення приватного права, як системоутворюючого компонента. Приватне право впливає на правову систему і на її важливий елемент – систему права. Засобами реалізації цієї функції можуть бути уніфікація правових засобів регулювання, усунення завдяки приватному праву протиріч між норма-

¹ Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. К.: Юрінком Інтер, 2015. С.251,252.

тивами, підтримка внутрішньої єдності між елементами правової системи завдяки позначенню загальних цілей, наближення правосвідомості та правової культури до інших елементів правової системи.

Отже, загалом важливим в зазначених аспектах вбачається врахування функціонального виміру цивільного права та приватного права, що має передбачати врахування всіх елементів структури функцій права (змісту, суб'єкта, об'єкта, засобів реалізації), явних та латентних функцій, дисфункцій та нонфункцій цивільного права та приватного права.

Ключові слова: цивільне право, цивільні правовідносини, речове право, зобов'язання, договір, суб'єкт цивільних правовідносин, об'єкт цивільних правовідносин, функції цивільного права.